

Пономарьов Андрій, ст. магістратури факультету журналістики;
науковий керівник – д.соц.ком., доцент Мітчук О. А. (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

МЕДІАЛІНГВАЛЬНА ЕКОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОГО СЛОВА

***Анотація.** У статті досліджено особливості специфіки суспільно-політичних чинників формування експресії медійного тексту. Особливу увагу приділено дослідженню особливостей мови регіональних засобів масової інформації. Визначено, що масове, безсистемне проникнення елементів російської мови в структуру української мови в умовах тривалого нерівноправного їх контактування породило явище українсько-російського мовного «суржика» як одну з форм українського просторіччя.*

***Ключові слова:** мова засобів масової інформації, експресивність, суспільно-політична лексика.*

***Аннотация.** В статье исследованы особенности специфики общественно-политических факторов формирования экспрессии медийного текста. Особое внимание уделено исследованию особенностей языка региональных средств массовой информации. Определено, что массовое, бессистемное проникновение элементов русского языка в структуру украинского языка в условиях длительного неравноправного их контакта породило явление украинско-российского языкового «суржика» как одну из форм украинского просторечия.*

***Ключевые слова:** язык средств массовой информации, экспрессивность, общественно-политическая лексика.*

***Annotation.** This article deals with the peculiarities of specifics character of social and political factors of the media text expression formation. Particular attention is paid to the study of peculiarities of the regional mass media language. It is determined that massive, unsystematic penetration of the elements of Russian language into the structure of Ukrainian language in conditions of long unequal their contact generated the phenomenon of Ukrainian-Russian linguistic «Surzhyk» as one of the forms of Ukrainian colloquialism.*

***Keywords:** language of the mass media, expressiveness, social and political vocabulary.*

Мова як основний засіб спілкування, безпосередній виразник духовної культури народу та його ментальності перебуває в постійному русі. Тому, проблеми лінгвального освоєння дійсності, закономірне прагнення до

поглиблення інформативності та місткості висловлюваного виступають каталізатором постійних змін у мові. Вивчення явищ експресивності, які використовуються в текстах засобів масової інформації (ЗМІ) є актуальним завданням, оскільки, без експресії та методів її застосування сьогодні важко уявити діяльність журналістів, особливо аналітиків, публіцистів. «Газета гостро потребує експресивних засобів, але ця експресія має соціальний характер, вона цілеспрямована, оцінна: метафори, епітети, порівняння виконують тут особливу роль, що дозволяє говорити про газетно-публіцистичний тип їх» [1, с. 21].

Серед науковців, які мають напрацювання з цієї проблематики, варто виокремити таких медіалінгвальних дослідників: Ф. Бацевича, К. Ленець, Л. Масенко, О. Мітчук, А. Москаленка, О. Муромцевої, О. Пономарьова, В. Русанівського, О. Сербенської та ін.

Окремим аспектам медіалінгвістики в мови засобів масової інформації присвячено дисертаційні праці Г. Шаповалової «Інноваційні процеси в сучасному медіатексті (функціонально-лінгвістичний аспекти)», Д. Мазурик «Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки ХХ ст.)».

Лексика засобів масової інформації найдинамічніше віддзеркалює словниковий склад мови, на розвиток якого великий вплив має позамовна дійсність. Аналіз інноваційних процесів сучасного тексту мас-медіа на лексичному рівні дає змогу простежити основні тенденції в оновленні лексики ЗМІ, показати зв'язок засобів експресії з тематикою та жанровостильовими особливостями текстів. Пропоноване дослідження має окрім наукового, ще й пізнавальний, прикладний характер, оскільки теоретичні дані підсилюються наочними прикладами з медіатекстів видань Рівненщини.

Мета нашої статті є дослідження екології українського слова у медіасередовищі. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: виявити і охарактеризувати експресивні засоби мови на матеріалах ЗМІ; визначити екстралінгвальні чинники, що зумовлюють процес лінгвальної медіаекології; дослідити шляхи входження експресивних засобів у мовлення та особливості творення експресивності.

Об'єктом дослідження вибрані газетні матеріали рівненських мас-медіа «Літопис Заходу», «Рівне вечірне». Предметом дослідження є засоби експресії, що останнім часом ввійшли в активне мовлення журналістів досліджуваного регіону під впливом внутрішньомовних та позамовних чинників, а також слова-оказіоналізми, функціонування яких у мові ЗМІ відображає мовну діяльність мовця, тобто журналіста.

Теоретичні та практичні засади культури мовлення – процес реалізації мовної діяльності, єдиний об'єктивний прояв мови. Поняття мовлення охоплює такі конкретні аспекти мови, як усне висловлювання вголос, промовляння без сприйманої на слух артикуляції та письмове – фіксація

висловлень у процесі їх формування, а також тексти засобів масової комунікації як результати процесів висловлення або їх письмове відображення у друкованих засобах масової комунікації (ЗМК).

Мовлення як загальний процес суспільної мовної діяльності складається з індивідуальних актів мовлення кожного члена мовного колективу. Оскільки індивідуальні акти мовлення є носіями певної конкретної інформації, розрахованої на свідоме сприйняття іншими членами мовного колективу, поняття мовлення охоплює конкретну семантику кожного висловлювання – усного чи письмового. У сучасній лінгвістичній науці поняття мовлення слідом за Ф. де Соссюром розглядається в протиставленні поняттю мови, під яким при цьому розуміється мовна система як упорядкована сукупність структурних одиниць мови – фонем, слів, граматичних форм, синтаксичних схем, словосполучень і речень.

Серед відмінностей цих двох протиставлюваних аспектів мови засобів масової комунікації звичайно підкреслюється активність, динамічність, суб'єктивність, індивідуалізованість, довільність, цілеспрямованість, ситуативна зумовленість мовлення і пасивність, статистичність, об'єктивність, суспільна закріпленість, обов'язковість, незалежність від ситуаційної системи мови. При такому протиставленні мовна система (мова) здебільшого ставиться на єдиний онтологічний рівень із мовленням, як один із двох однаковою мірою автономних мовних проявів. Мовлення ж нерідко розглядається як реалізація мовної системи. Тут не враховується, що мовна система є лише внутрішньою властивістю мови, наявної тільки у вигляді мови [2, с. 67]

Як реальний конкретний прояв мови в цілому мовлення є явищем набагато складнішим і піддається дослідженню значно важче, ніж абстрактна мовна система. На відміну від парадигматичного характеру мовної системи, в якій структурні елементи мови лише виділяються, протиставляються один одному та поєднуються за своїми структурними особливостями в групи відносно однотипних інваріантних одиниць, мовлення має синтагматичний характер лінійно формованих конструкцій, у межах яких поєднуються і взаємодіють структурно-різні типи одиниць мови, що зазнають у цих умовах широкого варіювання. Найпоширенішим є варіювання в галузі семантики лексичних одиниць. Велику кількість варіантів допускає звукова сфера мови – фонема, просодичні характеристики слів, інтонаційне оформлення речень.

Варіювання мовних одиниць у процесах мовлення залежить від трьох основних напрямів екстралінгвістичного і внутрішньомовного характеру:

- ситуації та сфери функціонування мовлення (соціальне чи професійне середовище, цільове спрямування мовлення);
- індивідуальних особливостей мовця (вік, освіта, фах, стать);
- фонетичного і лексичного контексту [3, с. 23]

Окремий вид розходжень між інваріантами мовної системи і варіативними проявами мовлення становить характерні для розмовної практики узвичаєні відхилення від стандартизованих мовних норм і випадкові індивідуальні помилки в мовленні.

Використання у процесах розумової діяльності психічних відображень мовних знаків – слів і речень – без вимовляння їх у голос і без писемної фіксації, називається мовленням внутрішнім. Мовлення внутрішнє у процесі думання і творення журналістського тексту відрізняється від зовнішнього мовлення стислістю, уривчастістю, значним смисловим навантаженням окремих слів, можливістю заміни конкретних образів певних слів і словосполучень схематичними уявленнями про них чи про їхні функції у структурі думки. Але при правильному творенні внутрішнього мовлення велику роль відіграє культура мовлення.

Культура мовлення – це дотримання установлення усної та писемної літературної вимови, а також свідоме, цілеспрямоване, майстерне використання мовно-виражальних засобів залежно від мети та засобів спілкування. Важливими складовими частинами культури мови є онтологія, стилістика мови (функціональна та експресивна оцінка мовних засобів), стилістика мовлення (ступінь доцільності використання мовних засобів у тексті).

Низька культура мовлення характеризується порушенням правил слововживання, граматики, вимови та наголошення, написання. Наприклад, часто роблять помилки журналісти вживаючи в мовленні журналістики вислови *добро пожалувати* замість *ласкаво просимо*, *підписка газет* замість – *передплата газет*. У мовленні радіо- та тележурналістів часто з вуст лунають неправильні наголоси над словами *роблю, пишу, тідемо* тощо. Ознакою низької культури мовлення журналістів є оглушення дзвінких приголосних у кінці слів, м'яка вимова шиплячих, коли вимовляють *дуп* замість *дуб*, або *чьому, щьо, щьоб, чьогось, чімало*, замість *чому, що, щоб, чогось, чимало*. Культура мовлення оцінюється щодо точності, якості, виразності, стилістичної правильності, майстерності мовця у використанні лексичних, граматичних символів, у доборі варіантів висловлювання.

Існують синтаксичні засоби увиразнення культури мовлення – риторичні питання, звернення до слухачів, різноманітні форми діалогізації мови, які дають журналістському мовленні експресивної насиченості, емоційності, невимушеності, жвавості. Висока культура мовлення журналіста це володіння стилістичним багатством мови, уникання у мовній практиці штампів, канцеляризмів, діалектизмів, досягнення такої усної і писемної форми спілкування, яка б найповніше, найточніше передавала зміст думки. Мовні стереотипи, недбалість у висловлюванні – це бідність журналістської думки.

Культура мовлення безпосередньо журналіста пов'язана зі станом нормування, кодифікації літературної мови, відбитим у словниках, граматиках,

практичних курсах мови. Регульована функція культури мовлення полягає, зокрема, в досягненні діалектичної рівноваги між історичною граматикую, між теоретичними та практичними курсами мови. Вона по-різному реагує на закономірності усного спілкування освічених кіл суспільства, багатого на варіанти порівняно з культурою писемної мови.

Культура мови – категорія оцінна, але індивідуальні смаки, уподобання мають ґрунтуватися на суспільно-мовній практиці. Основи культури мовлення закладаються у дошкільному та шкільному вихованні. Тут формується мовний етикет, засвоюються зразки мовної поведінки, відшліфовані у процесі культурного спілкування носіїв мови, а індивідуальна робота над вдосконаленням культури мовлення триває протягом усього свідомого життя мовця [3, с. 84]. Виховання культури мовлення – це розвиток чуття мови у процесі пізнання найкращих художньо-естетичних зразків мови, засвоєння мовно-культурних традицій народу. Культура мовлення залежить від рівня засвоєння мовної норми. Для більшості націй Європи літературна мова тією чи іншою мірою віддалена від реальної мовної практики, оскільки, на регіональні особливості мови накладаються жаргони різних суспільних прошарків і соціальних груп. До того ж на практиці широко побутує явище диглосії – використання тим самим мовцем залежно від ситуації різних мов чи діалектів.

Нинішня мова засобів масової інформації та сучасної української літератури живе за новими стилістичними законами. Ознаки офіційно-ділового та, відповідно, художнього стилю у чистому вигляді їм більше не притаманні. Колись «зразкове» мовлення журналістів увібрало в себе розмаїття усномовної лексики. Залежно від жанру, твори сучасних авторів насичені кримінальним жаргоном та молодіжним сленгом і, як своєрідні мовні лабораторії, демонструють стихійний розвиток мови.

Відповідно, в українському мовознавстві існує проблема нормативності молодіжного діалекту. Йдеться не лише про журналістську творчість, коли автор вирішує, чи доцільно вводити у текст ненормативну лексику. Складніший вибір повинен зробити редактор: виправити ненормативне слово чи «пустити» його у мовний простір.

Проблема функціонування сленгової лексики у мові ЗМІ є актуальною тому розглянемо нормативно-стилістичні аспекти функціонування сленгу, який межує з образним естетичним мовленням та нецензурною лайкою.

Культура мовлення, як соціолінгвістична, етнопсихолінгвістична дисципліна залежить від мовної політики, суспільних функцій мови, поширення престижу літературної мови через видавничу діяльність та засоби масової інформації.

На практиці ж у мові засобів масової інформації спостерігається постійне не виправдане порушення норм української літературної мови. Тому, мовознавча наука повинна пропагувати найкращі зразки практичної реалізації української літературної мови.

Поширенню та усталенню літературних норм повинні сприяти засоби масової комунікації, що відіграють дедалі більшу роль у розвитку літературної мови, в збагаченні її словника, в лексичному і граматичному нормуванні, в розкритті її стилістичних можливостей. З огляду на це підвищується відповідальність працівників радіо і телебачення за мовне оформлення призначених для передачі в ефір матеріалів, бо кожна помилка диктора завдає великої шкоди справі боротьби за піднесення культурного мовлення.

Професійні навички дикторів телебачення та радіо повинні відображати норми української літературної мови, бо вони є зразковими носіями ідеології та мови рідної країни. Телебачення – це важливий інформаційний канал, який має необмежений вплив на глядача, і тому воно повинне показувати свою зразковість. В програмах телебачення нерідко можна спостерігати порушення орфоепічних норм. У мовленні дикторів радіо найбільше короблять слух помилки фонетичного характеру. Зокрема, це порушення правила чергування *y-в, i-й*, варіантів прийменника *з, із, зі*. Це можна пояснити засиллям російської розмовної мови, що впливає на особливості вимови звуків, а також дефекти вимови, пов'язані з побудовою мовного апарату журналіста чи диктора. Кожна мова в процесі свого розвитку поповнюється новими словами, створеними за наявними моделями на власному ґрунті, скалькованими чи запозиченими з інших мов.

Ознакою культури мовлення є граматична правильність. Сюди входить дотримання правил змінювання слів та їх творення, побудови словосполучень і речень, правильність і доречність слововживання. Тому, важливим аспектом в роботі диктора чи тележурналіста повинні бути гучність мовлення та професійний лінгвістичний етикет.

Кожну людину характеризує власне мовлення, яке є унікальним і неповторним. Мовний етикет – це сукупність словесних форм ввічливості, прийнятих у певному колі людей, у певному суспільстві, у певній країні. Мовний етикет діє на мовця, спрямовує його комунікативну діяльність, формує мовну особистість загалом. Саме тут найбільш наочно можна спостерігати вплив мови на поведінку людини.

Дослідження змін у мові взагалі і в мові засобів масової комунікації на порівняно короткому сучасному відрізку часу передбачає необхідність максимально враховувати соціальні фактори, брати до уваги умови, в яких проходить життя мови, і вимоги, які час ставить до неї. З іншого боку, у мовному середовищі діють внутрішні закономірності, які спричиняють зміни у мовленнєвому просторі і, на перший погляд, безпосередньо не пов'язані з соціальними умовами. Отже, мова сучасних мас-медіа залежить не тільки від стану розвитку національної мови, а й від складної взаємодії зовнішнього і внутрішнього в ній самій.

Із плином часу, і передовсім у мовно-літературних процесах останнього півстоліття, сформувалися ті мовленнєві правила, що закріпилися у свідомості

українського народу як русизм, сленг, жаргон. В українському суспільстві набуло поширення таке явище, як «уникання» української мови. При цьому використання двомовності має цивілізований розквіт в ефірі та газетах.

Рішенням Конституційного суду України щодо застосування державної мови органами державної влади та місцевого самоврядування, а також використання її в навчальному процесі у закладах освіти України підтверджено, що державною мовою в Україні є українська.

Однак дискусію щодо можливості запровадження двомовності у нашій державі на цьому не завершено, що негативно впливає на культуру творення мовлення та його функціонування. Є два аспекти цієї проблеми: з одного боку – експансія російськомовних видань; з другого – небажання людей розмовляти, особливо в побуті, українською мовою. Хоча вона трохи потіснила російську мову в офіційній сфері та сфері державного життя, вживається в державній та адміністративній документації.

Звичайно, зазначене вище – це тільки незначні успіхи у реалізації державного статусу української мови. Значно важливішим для долі мови є те, що діється в інших сферах суспільного життя. Насамперед, у сфері культури та засобів масової інформації, де державна мова втрачає свої позиції. Близько 90 відсотків теле- і радіостанцій (переважно недержавних), які недавно зареєструвались, ведуть свої передачі не українською, а російською мовою, коли з 214 загальнонаціональних газет в Україні українською мовою виходить лише 78, тобто 32 відсотки.

Безперечно, заборонити представникам неукраїнських національностей або російськомовних українців розмовляти, читати, слухати програми або виходити в ефір рідною мовою не можна, оскільки, українське законодавство передбачає наявність теле- та радіопрограм російською мовою та мовами інших національностей для значної кількості російськомовного населення у місцях їх компактного проживання. Однак всі українці повинні усвідомити, що їх обов'язком є поважати державну мову, вивчати, пропагувати її, бо вона є одним з основних атрибутів державності.

Немає мови, а отже, немає нації – з цим повинен погодитися кожен свідомий українець. Державна мова об'єднує людей у цілісне суспільство, творить духовну культуру. Мовна культура людини є показником її загальної культури, рівня освіченості [4, с. 72]

У зв'язку з помітним ослабленням вимог до дотримання нормативних засад української літературної мови з кінця 80-х рр. ХХ ст. в українській журналістиці спостерігається значне посилення використання жаргонізмів, сленгу, вульгаризмів і непристойної лексики. Це, наприклад, спостерігається на «СТБ», «Новому каналі», «Нашому радіо».

За результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що масове, безсистемне проникнення елементів російської мови в структуру української мови в умовах тривалого нерівноправного їх функціонування

породило явище українсько-російського мовного «суржику» як одну з форм українського просторіччя. Соціологи визначили, що використання «суржику» в сфері культури – як засобу комізму – сприймається по-різному: з одного боку, спостерігаються випадки незадоволення української інтелігенції з приводу надмірного випинання цих особливостей мовного портрета українця, з іншого – позитивне ставлення до мовної мішанини національно несвідомими українцями.

Громадяни нашої держави, як і всякої іншої, мають мовні обов'язки, що полягають у захисті та збереженні рідної мови. Захист рідної мови – найприродніший і найпростіший, найлегший і найнеобхідніший спосіб національного відродження і самоутвердження. Володіння рідною мовою – не заслуга, а обов'язок кожного свідомого мовця. Тому процес лінгвістичної екології, очищення мови від полонення іншими словами, суржиком, жаргонізмами повинен починатися з кожної конкретної людини.

Видатна поетеса Ліна Костенко зауважила: «В початку сотворення світу було Слово. В початку створення нації теж повинно бути Слово». Пам'ятаймо про це. І тоді про українську націю та її мовлення ніхто не посміє сказати щось погане.

1. Аврорин В. А. Проблемы изучения функциональной стороны языка / В. А. Аврорин. – Л. : Наука, 1975. – 276 с. **2.** Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – Академія, 2004. – 342 с. **3.** Сербенська О. А. Наше усне мовлення : 30 запитань і відповідей / О. А. Сербенська // Дзвін. – №10. – 2000. – С. 135. **4.** Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) : Монографія. – К., 2003. – 388 с. **5.** Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови // О. Д. Пономарів. – Тернопіль : Богдан, 2000. **6.** Чабенко В. А. Основи мовної експресії / В. А. Чабенко. – К. : Вища школа. – 1989. – 167 с.